

Wehli Tünde

Megjegyzések a magyarországi bencés könyvfestészet történetéhez

Az 1000–1541 közötti magyarországi bencés könyvfestészet emlékeiről szájalmasan csekély anyag informálja a mai kutatót. Feltehető, hogy a középkori magyarországi bencés kolostorok nem rendelkeztek olyan tekintélyes könyvállománnyal, mint a nagy Karoling-kori vagy későbbi birodalmi apátságok, korai könyvjegyzékeink, például a 11. század eleji pécsváradi, vagy a század végi pannonhalmi összeírás azonban arról győznek meg bennünket, hogy kolostoraink könyvtárai mennyiség szempontjából megegyezett a környező országok kolostorainak anyagával.¹ Az ezekben említett kódexek – például a szertartáskönyvek – között bizonyára számos, gazdagon díszített kötet is volt, többségük kivitelezése azonban szerény lehetett. Első kódexeink feltehetően behozatalból származtak. Stílusukat a készítési hely műhelygyakorlata határozta meg. A bencés könyvfestészetet sohasem kötötték olyan szabályok, mint például a ciszterciekét, ferencesekét vagy a karthauziakét. Ezért kapcsolata szorosabb volt a székeskáptalanok művészetével. A 11. század végi, már hazai készítésű kódexeink közül nem egyet szerény, ornamentális iniciálék díszítenek. Ilyen a Hahóti *Sacramentarium* vagy a Szelepcsényi kódex.² A 12. század 30-as éveiben készült Admonti Bibliát, amelyet a hazai irodalom szívesebben nevez Csatári Bibliának, több kísérlet ellenére sem sikerült a magyarországi romanika könyvfestészeti emlékei közé beiktatni.³ A 12–13. század fordulóján díszített Pray-kódex szerény minőségű képei délnémet, esetleg salzburgi előképekre vezethetők vissza. A kódex képei körül éppen a sokat vitatott Krisztus sírbatétele-kompozícióval kapcsolatban vethetünk fel egy problémát. Mégpedig azt, hogy a torinói lepellel foglalkozó irodalom szívesen vezeti le a 12–13. század fordulójára datált képből az Ingeborg dán királynő számára valamivel később készült *psalterium* igen kitűnő minőségű, de hasonló kompozícióját.⁴ A magyar kódex semmiképpen sem lehetett a királynő nászajándékképpen készült kódex képi forrása. Valamilyen közös forrással kell számolnunk, melyet a két festő különbözőképpen adaptált.

A 13. század egyik jól datálható emléke az Uros apát által 1241 táján összeállított *Liber ruber* (1. kép).⁵ A kötet nemcsak jogforrás, hanem könyvfestészeti értékkel is bír. Sajnos igen kopott *incipit* iniciáléja alig árulja el eredeti gazdagságát, amit a formák és halvány vonalak még ma is sejtetnek. A kódex többi kék vörös tollrajzos iniciáléja egy, az oklevélírásban gyakorlott kéz tevékenységét feltételezi. E másoló azonban többet tett a szokásos oklevélmásolatnál, mert az eredetiek invocációs keresztjeit, pápai bulláit, a közjegyzői jeleket is átrajzolta. A kódex különös jelentősége, hogy konkrét *scriptorium*hoz, mégpedig a pannonhalmi monostoréhoz köthető.

A 14. század feltűnően hiányos a magyarországi bencés könyvfestészet története szempontjából. A Miskolci László által másolt, és korábban garamszentbenedeki eredetűnek vélt missáléről Körmeny Kinga mutatott ki eltérő eredetet.⁶ Ezzel szemben a 15. század vége és a 16. század eleje fellendülést mutat. Elsősorban a Tolnai Máté főapát reformtörekvéseivel kapcsolódó törekvések – új liturgikus könyvek átvétele (pl. Melkből), összeállítása (pl. az *Evangelistarium*) és másoltatása (*Graduale*) – vezettek e téren kimagasló teljesítményhez.⁷ A főapát kézzel festett kódexei nem tekinthetők a pannonhalmi bencés monostorban készült műveknek. Stílusuk különbözősége feltehetően a mecénás sokoldalúságának bizonyítéka. Az *Evangelistarium* esetében például nem dönthetjük el, hogy hol akadt Tolnai Máté a festőre. Nem kizárt, hogy hosszabb-

¹ Ld. e kötetben Bánhegyi Miksa OSB tanulmányát.

² Ld. **IV.12.**

³ *Berkovits 1942*, 503 skk.

⁴ Chantilly, Musée Condé.

⁵ Ld. e kötetben Szovák Kornél tanulmányát.

⁶ *Körmeny 1984*, 278 skk.

⁷ Ld. e kötetben Bánhegyi Miksa OSB tanulmányát.

rövidebb ideig megfordult a monostorban. A Forgách-kódex ugyan pannonhalmi munka. A *Graduale* készítettésekor jobban belesimult a korszak főpapjainak könyvdíszítésre irányuló orientációjába.

A 15–16. század fordulójáról számos kódextöredék maradt fenn. Ezek jobbára énekeskönyvekből származnak. A hatalmas fóliánsok, amelyeket a tridenti zsinat határozatai értelmében kivontak a liturgikus használatból, méretüknél fogva kiválóan alkalmasak voltak *protocollumok* befedésére. Ez a felhasználási lehetőség nem egyszer vált hiba forrásává. Például a garamszentbenedeki számadások beborítását szolgáló pergameneket gyakran tekintette az irodalom onnan is származó anyagnak. A töredékek provenienciájának és *possessorának* meghatározása területén végzett vizsgálódások buktatóira Körmendy Kinga hívta fel a figyelmet.⁸ Feltehető, hogy más gyűjtemények kódextöredékeinek esetleg kódexeinek egykori bencés birtoklásáról is le kell majd mondani a jövőbeli kutatások eredményeképpen. Ez azonban nem a bencés könyvfestészet szegényíti, hanem az arról alkotott képet hitesíti. A magyarországi bencés könyvfestészet igazi megsemmisítői a tűzvészek, a háborús pusztítások, a tridenti zsinat határozatai és nem utolsósorban az *abolitio* volt.

⁸ Körmendy 1970, 329 skk.; és Körmendy 1979.